

ВИКОРИСТАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ ЯК НАПРЯМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Присвячено питанням державної підтримки продовольчого комплексу в провідних країнах світу. Проаналізовано світовий досвід державної підтримки розвитку агропродовольчого комплексу країн ЄС, Сполучених Штатів Америки, Канади, країн північної Європи, окремих країн, що розвиваються. Визначено основні напрями застосування світового досвіду державного регулювання розвитку агропродовольчого комплексу як важливого чинника зміцнення системи продовольчої безпеки в Україні.

Ключові слова: *продовольство, продовольчий комплекс, агропродовольчий комплекс, продовольчий ринок, агробізнес, державна підтримка розвитку продовольчого комплексу, продовольча безпека.*

Постановка проблеми. Проблеми продовольчого забезпечення в різних країнах мають як загальні риси, так і істотні розбіжності, що пов'язано з особливостями менталітету населення, національними традиціями, рівнем розвитку агропромислового виробництва, місцем, яке посідає країна у світовій політиці та економіці. Загальним же є те, що надійне продовольче забезпечення населення за рахунок власного виробництва має важливе стратегічне значення і тим самим визначає головну функцію державної політики, оскільки від цього залежить зміцнення не тільки продовольчої, але й національної безпеки країни у цілому.

Стан дослідження. У вітчизняній економічній літературі приділено достатньо уваги розкриттю проблематики адаптації агропродовольчої політики зарубіжних країн до вимог сучасної ринкової економіки [1–7]. Проте, чимало питань стосовно визначення шляхів застосування в Україні світового досвіду державного регулювання розвитку агропродовольчого комплексу в умовах необхідності інтеграції країни до світового продовольчого ринку, на жаль, ще залишаються недостатньо дослідженими.

Зауважимо, що проблематика аналізу світового досвіду державної підтримки розвитку агропродовольчого комплексу та визначення шляхів його використання у вітчизняній практиці певною мірою вис-

вітлено у працях зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів: Л.І. Абалкіна, М.І. Асаула, Д.П. Богині, В.Г. Бодрова, О.М. Варченка, М.П. Вітковського, А.С. Гальчинського, О.В. Демченка, Й.С. Завадського, Ю.С. Коваленка, О.В. Крисального, І.І. Лукінова, С.В. Майстро, В.М. Малеса, О.М. Могильного, О.Г. Овчинникова, О.М. Онищенко, І.В. Охріменка, Г.В. Черевка, Б.А. Чернякова, Д. Шпаара та інших.

Метою дослідження є визначення основних напрямів державного регулювання розвитку агропродовольчого ринку через призму використання зарубіжного досвіду щодо необхідності формування ефективної системи продовольчої безпеки України в сучасних умовах.

Виклад основних положень. Провідні країни світу розглядають продовольчу безпеку як важливу умову забезпечення внутрішньої соціальної й політичної стабільності країни та досягнення її зовнішньої економічної незалежності. Тільки такий підхід, як засвідчує практика, зможе забезпечити як стабілізацію, так і нарощування виробництва сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів та сприятиме безпосередньо покращенню рівня і якості споживання населення згідно із науково обґрунтованими нормами (див. табл. 1).

Таблиця 1

Середньостатистичні дані споживання продуктів харчування у країнах світу на особу (за рік, кг)

Продукти харчування	Споживання за країнами						
	Україна	Польща	Канада	США	Велика Британія	Німеччина	Франція
Хліб і хлібобулочні вироби	120	119	75	105	87	80	83
Картопля	126	130	69	57	112	73	84
Овочі і баштанні	104	121	90	124	88	93	136
М'ясо і м'ясопродукти	52	62	96	116	82	86	94
Молоко і молочні продукти	206	291	301	267	327	430	434
Яйця, шт.	198	196	210	250	218	223	275
Цукор	33	41	42	30	32	36	34
Риба і рибодукти	9	11	13	11	12	14	25
Фрукти і ягоди	32	57	116	100	98	156	93

Джерело: Таблиці споживання продуктів харчування в окремих країнах світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki>.

При цьому необхідно зазначити, що не тільки обсяг, але й структура споживання продуктів харчування у розвинутих країнах (США, Канада, Велика Британія, Франція, Німеччина) та країнах, що розвиваються (Україна, Польща), значно відрізняється. Так, цілком законним є той факт, що в останніх переважає споживання більш дешевих продуктів харчування (хлібобулочні вироби, картопля), тоді як у розвинутих країнах населення у зв'язку з більш високою платоспроможністю споживає більше тваринницької продукції, а також овочів і фруктів, що значно впливає на рівень, якість та самопочуття всього суспільного організму.

Це пояснюється тим, що середня енергетична цінність продуктів добового раціону на людину в розвинених країнах є вищою, ніж у країнах, що розвиваються, адже продукти харчування тваринного походження мають більш високу енергетичну цінність та більшою мірою впливають на здоров'я людей.

Проте, слід врахувати, що ефективність розвитку агропродовольчого комплексу країни залежить не тільки від природно-кліматичних умов, але й від результативного впливу держави на процеси у цьому секторі економіки.

Сімдесятирічний агропродовольчий досвід США свідчить про те, що держава прагне ефективно регулювати процеси відтворення у сільському господарстві. Важливим напрямом такого регулювання є збалансована фінансово-кредитна підтримка аграрного сектора економіки. Зокрема, фінансування здійснюється шляхом виділення з державного бюджету асигнувань, які чітко спрямовуються на цільові програми, що мають загальнонаціональне значення. На федеральному ж рівні «працюють» дві великі цільові програми: стабілізація доходів і наукове забезпечення.

Окрім цього, на федеральному рівні діє понад 10 міжгалузевих цільових програм, які різною мірою стосуються інтересів сільського господарства і фермерів. До них належать насамперед такі програми, як консервація і вилучення земель, продовольча допомога бідним верствам населення, маркетинг та інспекція, соціальний розвиток сільської місцевості та ін. Бюджетні кошти, що розподіляються під ці програми, на 80% контролює міністерство сільського господарства США через товарно-кредитну корпорацію (ТКК), тоді як решту засобів розподіляють через штати і місцеві органи управління [8, с. 12].

Заслуговує на увагу й те, що нині у США активно використовується програма середньострокових кредитів у рамках Закону «Про продовольчу допомогу» для посилення орієнтації країн-імпортерів на тривалі закупівлі американської сільськогосподарської продукції. Зок-

рема, з 1986 р. держава стимулює фермерів продавати свою продукцію на зовнішніх ринках, компенсуючи їм різницю між ціною реалізації, тобто світовою ціною, і заставною ставкою у вигляді експортної компенсаційної надбавки. Введення такої надбавки дозволяє за допомогою державних субсидій без збитку для доходів фермерів підтримувати експорт сільськогосподарської продукції на високому рівні навіть в умовах зниження світових цін. Тому і не дивно, що в світових умовах розвитку ринкової економіки частка США у світовому експорті багатьох видів сільськогосподарської продукції складає від 40 до 60%.

Зауважимо і на той факт, що значні витрати у процесі виробництва продовольчої продукції несе державний бюджет США за програмою «Продовольча допомога», до якої входять програми «Шкільні сніданки», «Продовольчі купони» та ін. Так, загальні витрати за цією програмою з 1980 до 1990 рр. зросли з 14,2 до 21,4 млрд дол, а в 2009–2010 рр. витрати лише на продовольчі талони і харчування для дітей зросли до 51,8 млрд дол [8, с. 12–13]. При цьому слід враховувати, що програма охоплює не лише сільських жителів, але й усе малозабезпечене населення США.

Отже, такий механізм фінансування цільових програм, пов'язаних із продовольством та аграрним бізнесом, дозволяє за допомогою економічних важелів безпосередньо регулювати виробництво і розподіл певних видів сільськогосподарської продукції і продовольства, тобто впливати на ефективність функціонування фермерських господарств через такі економічні інститути як субсидії, ціни, кредити і дотації. Виходячи з цього, механізм і масштаби фінансування, їх функціональна спрямованість залежать від економічної ситуації, яка складається на внутрішньому ринку США, а також на світових продовольчому та аграрному ринках.

У Західній Європі проблема продовольчої безпеки гостро постала після другої світової війни. Зокрема, об'єднання продовольчих та аграрних ринків було на той момент складною проблемою через те, що кожна країна проводила власну продовольчу політику. Виникла необхідність у створенні єдиної європейської аграрно-продовольчої системи, яка б органічно поєднувала як підтримку національних ринків для забезпечення продовольчої безпеки, захисту від дешевого імпорту, підтримку власного товаровиробника, а отже і продовольчого експорту.

У 1957 р. шість країн (ФРН, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія й Люксембург) підписали Римський договір, за яким було утворено Європейське економічне співтовариство. У січні 1962 р. Рада Міністрів ЄС прийняла низку документів, що започаткували загальні продоволь-

чий та аграрний ринки Європи. Зокрема, було законодавчо визначені такі основні інструменти регулювання ринків у єдиній агропродовольчій політиці як: цільові ціни, інтервенційні ціни, граничні ціни, змінний імпортний тариф і експортні субсидії [9].

Цими документами було закладено три фундаментальних принципи функціонування єдиної агропродовольчої політики Європейського економічного співтовариства: єдність ринку, загальне фінансування й преференції Співтовариству.

Варто звернути увагу і на те, що підтримка високих цін всередині ЄС вважається одним з найдорожчих шляхів субсидування доходів, тому згодом були ухвалені рішення щодо незначного зниження цін. Так, були введені прямі доплати фермерам у випадку неперевищення досягнутого попереднього рівня виробництва ними продукції. Державні виплати здійснюються з розрахунку на гектар землі або на голову худоби в несприятливих умовах виробництва [10, с. 68].

Також слід зауважити і те, що проведення спільної агропродовольчої політики ЄС передбачало використання для регулювання аграрного ринку такий важливий інструмент як квотування. Його врахування зводилося до того, що підтримка цін на продукцію веде до її надвиробництва. І саме тому вводилися квоти на виробництво її певних видів (молоко, цукор, спирт, крохмаль тощо) з метою збереження високого рівня внутрішніх цін, недопущення надвиробництва, а також зниження витрат з бюджету ЄС.

Для України у процесі державного регулювання розвитку агропродовольчого комплексу виникає гостра проблема врахування ризиків, загроз, що є основою формування надійної системи страхування, котра безпосередньо впливає і на рівень продовольчої безпеки країни.

Тому заслуговує на увагу й те, що практично у всіх країнах з розвиненою економікою прийняті програми щодо страхування врожаю. Система, яка передбачає функціонування компенсаційних платежів з державного бюджету, дозволяє страхувати діяльність фермерів на випадок несприятливих погодних умов, повеней, епідемій і т.д. До того ж є і бюджетні платежі, що пов'язані з «регіональною підтримкою», завдяки яким у фермерів з'являється можливість ведення сільськогосподарського виробництва на розширеній основі у зонах із несприятливими погодними умовами [11, с. 64].

Зауважимо, що більшість фермерських господарств у країнах Західної Європи є господарствами сімейного типу. Крім них, існують також несімейні партнерства, хоча по суті партнерські відносини там детально врегульовані. До прикладу, у Великобританії діє спеціальне законодавство, що регулює партнерські відносини у сільському госпо-

дарстві. До того ж, таке партнерство оформляється спеціальним договором, в якому визначається, як повинні бути підготовлені рахунки, чи слід віддавати землю у спільну власність чи у власність одного з партнерів, чи буде у партнерів право використовувати землю після смерті її власника (маються на увазі відносини оренди) тощо.

Цікавою і корисною для України є зарубіжна практика ведення сімейного аграрно-продовольчого бізнесу. Так, у країнах Європейського Союзу сімейна форма ведення сільського господарства має особливе значення. Саме у таких господарствах працюють професійні виробники сільськогосподарської продукції, діяльність яких ґрунтується на серйозній законодавчій основі. Так, у Законі Франції «Про орієнтацію сільського господарства» сформульовані основні напрями агропродовольчої політики держави; і де особливо наголошується на сприянні та стимулюванні розвитку сімейних господарств, які вважаються основою сільськогосподарського виробництва в країні [1].

Отже, країни ЄС активно стимулюють розвиток власного національного сільського господарства, в якому витрати на виробництво одиниці продукції, зазвичай є вищими за світові. Тоді у законодавчому полі цих країн враховуються імпортно-експортні можливості товаровиробників, хоча особливості функціонування механізму підтримки аграрного сектора у кожній країні значною мірою залежать від її природно-економічних, географічних, зовнішньоекономічних умов.

Для України, при вирішенні продовольчої проблеми важливим є досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у Новій Зеландії – країні, що характеризується одним з найнижчих рівнів підтримки аграрного сектора за рахунок проведення радикальних заходів. Так, із другої половини 70-х рр. і до 1985 р. ця країна проводила найбільш протекціоністську політику серед країн ОЕСР. Однак, у 1985 р. уряд Нової Зеландії скасував практично всі заходи державної підтримки сільського господарства та продовольства. Роль держави збереглася лише в контролі ветеринарної та фітосанітарної ситуації в країні, а також у підтримці наукових досліджень в аграрній сфері.

Такий досвід Нової Зеландії вказує на певні можливості побудови конкурентоспроможного агропродовольчого сектора без значної державної підтримки. Однак, на наш погляд, це стало можливим лише тому, що на момент скасування такої підтримки агропродовольчий сектор країни був економічно потужним і високотехнологічним, що для України не є зовсім властивим.

Надзвичайно радикальною є ідеологія продовольчої безпеки, що реалізується в Японії – країні, в якій Уряд прагне максимально знизити агропродовольчий імпорту. Це призводить до того, що в аграрному

секторі має місце достатньо високий ступінь протекціонізму. Тому основними інструментами державного регулювання аграрних ринків у цій країні є державні ціни, зовнішньоторговельне регулювання й регулювання продовольчого постачання, а також окремі структурні програми розвитку агропродовольчого комплексу.

Варто зазначити, що закупівельні ціни в сільському господарстві Японії регулюються в основному трьома методами. Так, на рис, пшеницю й ячмінь держава встановлює тверді закупівельні ціни. На цукровий буряк, цукрову тростину, яловичину, свинину, масло й сухе молоко існують мінімальні гарантовані ціни, на основі яких держава здійснює закупівельні інтервенції, тоді як на сою, рапс, молоко для перероблення встановлюються стандартні ціни, відповідно до яких і визначаються різниці платежі виробникам. До того ж, таке цінове регулювання перебуває в тісному взаємозв'язку із зовнішньоторговельним регулюванням. Тому зрозумілим є той факт, що в Японії провадиться політика обмеження на ввезення продовольства насамперед щодо тих продуктів, за якими імпорт може конкурувати із внутрішнім виробництвом, а також встановлюються високі імпорتنі бар'єри на продовольчу продукцію.

У країнах Північної Африки, які часто зазнають посухи, держава оперативно реагує на них підвищенням мінімальної ціни, насамперед на продовольчу пшеницю, що запобігає нанесенню збитків фермерам. В Індії же діють не лише програми підвищення мінімальної ціни підтримки на пшеницю, рис, кукурудзу та ячмінь, але й реалізовується програма підтримки експорту пшениці через значні субсидії, які роблять її значно дешевшою на експортному ринку. Також Індія є яскравим прикладом країни, що розвивається, яка проводить таку особливу політику цін, що передбачає масове субсидування споживачів сільськогосподарських продуктів і одночасно приховане оподаткування виробників. Слід зазначити, що політика цін, що проводиться індійським урядом, поширюється лише на продукцію рослинництва і не зачіпає тваринницьку продукцію [8, с. 14].

Заслуговує науково-практичної уваги політика державної підтримки агропродовольства у Таїланді. Так, для збільшення виробництва головного для населення країни продовольчого продукту – рису, держава реалізує програму продажу фермерам насіння гібридів рису за ціною майже в 10 разів меншою від ринкової комерційної ціни.

Підсумовуючи, вважаємо за необхідне розглянути основні заходи державної підтримки агропродовольчого виробництва у різних країнах світу згруповані за цільовою ознакою і схематично зображені у табл. 2.

Заходи державної підтримки агропромислового виробництва у розвинутих країнах світу

№ з/п	Методи державної підтримки	Заходи держави
1.	Підтримка доходів виробників	<ul style="list-style-type: none"> – Компенсаційні платежі – Платежі за умови появи збитків від стихійних лих – Платежі за збиток у результаті реорганізації виробництва
2.	Цінове втручання на продовольчому ринку	<ul style="list-style-type: none"> – Підтримка внутрішніх цін на с/г продукцію – Встановлення квот – Встановлення податків на експорт та імпорт продовольства
3.	Компенсація витрат	<ul style="list-style-type: none"> – Субсидювання та пільгове оподаткування за умови придбання добрив, кормів та отрутохімікатів – Субсидювання виплат відсотків за отриманими кредитами – Субсидювання виплат зі страхування майна
4.	Сприяння розвитку ринку	<ul style="list-style-type: none"> – Виділення коштів на розробку й реалізацію ринкових програм – Субсидії на зберігання продукції – Субсидії на проведення транспортних робіт із перевезення продукції усіх ланок агропродовольчого виробництва
5.	Сприяння розвитку продовольчої інфраструктури	<ul style="list-style-type: none"> – Субсидії на будівництво господарських приміщень – Субсидії на здійснення іригаційних проектів – Субсидії на рекультивацию земель – Сприяння створенню фермерських об'єднань
6.	Реалізація регіональних та загальнодержавних програм	<ul style="list-style-type: none"> – Виділення коштів на на реалізацію державних програм розвитку продовольчого виробництва
7.	Макроекономічна політика	<ul style="list-style-type: none"> – Проведення пільгової податкової політики – Підтримка національної валюти – Зовнішньоторговельна діяльність

Джерело: розроблено за: [1, 5].

Висновки. Дослідивши зарубіжний досвід, слід відзначити, що у країнах, які були об'єктом нашого аналізу, створено системи помір-ного протекціонізму у функціонуванні агропродовольчого сектора, чого, на жаль, бракує вітчизняній практиці.

Погоджуючись із думкою багатьох економістів і експертів, вважаємо, що крім запровадження системи протекціонізму доцільно чітко відрегулювати і розподілити заходи відповідальності між державою і виробником сільськогосподарської продукції.

Враховуючи гостроту коштів, стоїть питання про необхідність бюджетної підтримки розвитку агропродовольчого комплексу, оскільки засобів, що виділяються з бюджету, не завжди вистачає для забезпечення самоокупності діяльності суб'єктів цього комплексу. Важливою проблемою в умовах глибокої кризи для сільських територій також залишається визначення оптимального розміру державної підтримки, що здійснюється з бюджетів різних рівнів.

Тому надзвичайно важливою є розробка збалансованої державної і місцево-регіональної політики щодо сприяння розвитку агропродовольчого виробництва з метою формування надійної системи продовольчої безпеки країни.

1. Власов В.І. Підтримка сільгоспвиробників у зарубіжних країнах / В.І. Власов // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 22–26.

2. Гнатюк С.А. Продовольча безпека та можливості її досягнення в Україні / С.А. Гнатюк // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 42–45.

3. Міжнародний агробізнес: навч. посібник / [І.Ю. Сіваченко, В.Ф. Семенов, Д.В. Побережний та ін.]; за заг. ред. І.Ю. Сіваченко. – К., 2003. – 208 с.

4. Овчинников О.Г. Государственное регулирование аграрного сектора США: науч. пособие / О.Г. Овчинников. – М.: Дело, 1999. – 663 с.

5. Світовий досвід розвитку державної політики щодо підтримки сільськогосподарського товаровиробника / [Ю.С. Коваленко, І.В. Охріменко, М.І. Асаула, О.В. Демченко] // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: інформ.-аналіт. зб.: (Вип. 5) / за ред. П.Т. Саблука та ін. – К., 2002. – 647 с.

6. Черевко Г.В. Маркетинг продовольчого ринку: досвід США та проблеми України / Г.В. Черевко, О.Г. Фадєєва, Г.В. Астратова // Економіка АПК. – 1996. – № 4. – С. 86–90.

7. Черняков Б.А. Роль и место сельскохозяйственных предприятий в аграрном секторе США / Б.А. Черняков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2001. – № 5. – С. 9–15.

8. Варченко О.М. Зарубіжний досвід державної підтримки сільськогосподарського виробництва та напрями його використання у вітчизняній практиці / О.М. Варченко // Економіка та управління АПК: збірник наукових праць / Білоцерків. нац. аграр. ун-т. – Біла Церква, 2011. – Вип. 5 (85). – С. 11–16.

9. Майстро С.В. Досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у зарубіжних країнах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/5/05.pdf>.

10. Шпаар Д. Реформа Общей аграрной политики в Евросоюзе и ее последствия для ФРГ / Д. Шпаар, К. Беме // АПК: экономика, управление. – 2008. – № 7. – С. 67–76.

11. Онегіна В. Зміна аграрної парадигми та державна аграрна політика у розвинутих країнах / В. Онегіна // Економіка України. – 2010. – № 11. – С. 62–72.

Пицур Я.С., Сенышын О.С. Использование мирового опыта государственной поддержки развития агропродовольственного комплекса как направления обеспечения продовольственной безопасности Украины.

Посвящено вопросам государственной поддержки продовольственного комплекса в ведущих странах мира. Проанализирован мировой опыт государственной поддержки продовольствия стран ЕС, США, Канады, стран северной Европы, ряда развивающихся стран. Определены основные направления применения мирового опыта государственного регулирования развития агропродовольственного комплекса как важного фактора укрепления системы продовольственной безопасности в Украине.

Ключевые слова: *продовольствие, продовольственный комплекс, агропродовольственный комплекс, продовольственный рынок, агробизнес, государственная поддержка развития продовольственного комплекса, продовольственная безопасность.*

Pitsur Y. S., Senyshyn O.S. Using world experience of state support of agro-food complex as the direction providing food security of Ukraine.

The article deals with the state support of food complex in the leading countries. International experiences of state support of agro-food complex in the EU, the USA, Canada, Nordic countries, several developing countries are analyzed. The main directions of application of international experience in state regulation of agro-food complex as an important factor in strengthening food security in Ukraine are described.

Key words: *food, food complex, agro-food complex, grocery market, agro-business, public support for the development of the food complex, food security.*

Стаття надійшла 11 жовтня 2012 р.